

10 00 00 ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГИЯ
10 00 00 ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
10 00 00 PHILOLOGICAL SCIENCES

---

10 01 03 ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ СТРАН ЗАРУБЕЖЬЯ
10 01 03 LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES PEOPLES

УДК 8Т2
ББК 83.3 (2Т)

ТАНОСУБИ ҲАҚИҚАТИ ҲАЁТ
ВА ТАХАЙЮЛИ БАДЕӢ ДАР
АДАБИЁТ

Сайфуллоева Музайяна Атахоновна,
номзади илмҳои филология, дотсенти
кафедраи муносибатҳои байналхалқии
ДДҲБСТ (Тоҷикистон, Хучанд)

СООТНОШЕНИЕ ПРАВДЫ
ЖИЗНИ И ХУДОЖЕСТВЕННОЙ
ФАНТАЗИИ В
ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЛИТЕРАТУРЫ

Сайфуллоева Музайяна Атахоновна,
к. ф. н., доцент кафедры международных
отношений Таджикского государственного
университета права, бизнеса и политики
(Таджикистан, Худжанд)

CORRELATION OF THE TRUTH OF
LIFE AND IMAGINATIVE
PHANTASY IN LITERARY
PRODUCTIONS

Sayfulloeva Muzayana Atakhonovna,
candidate of philological sciences, Associate
Professor of the department of international
relations under the Tajik State University of Law,
Business and Politics (Tajikistan, Khudjand)
E-MAIL: s-muza64@mail.ru

Ключевые слова: *жизненная реальность, жизненная панорама, образы и характеры людей, Ушиоки Содирхон, различные методы изображения.*

В статье рассматривается соотношение жизненной правды и художественной фантазии в литературном произведении. Реализм в творчестве С.Айни, М.Турсун-заде и других прозаиков и поэтов зачастую опирался на освещение действительности. Авторы смело использовали в своих произведениях художественную фантазию, помогающую мастерам слова ярче освещать жизненные процессы. Эту традицию умело использовал современный таджикский писатель Мубинджон Юсуфзод в повести «Путь Содирхона», где реалистически воссоздается яркий образ замечательного народного певца и композитора Содирхона Хафиза. В повести прослеживаются три сюжетные линии: учитель (наставник и ученик); любовные взаимоотношения Содирхона и Сабохат; негативное отношение певца-завистника Ибрагима к главному герою. Посредством вымысла автор повести обобщает факты реальности, воплощает свой взгляд на мир,

---

демонстрирует творческую энергию. Анализируя сюжетные линии, автор статьи приходит к заключению, что в повести заметное место занимает художественный вымысел.

Key words: *real occurrence, the truth of life, life panorama, images and vices of people, Ushshoqi Sodirkhone, methods of various depiction*

The article dwells on the correlation between the truth of life and imaginative phantasy in belles-lettres productions. Realism of the creative works written by Sadriiddin Aini, Mirzo Tursun-zade and other prose-writers and poets often proceeded from elucidation of reality. The authors were venturesome in resorting to imaginative phantasy in their works that helped the masters of word to brighter highlight the processes of life. This tradition is skillfully used by the modern Tajik writer Mubinjohn Yusufzod in his narrative «The Way of Sodirkhon» where he reproduces realistically the luminous image of the remarkable people's singer and composer Sodirkhon Hafiz .

Three plot lines are traced in the narrative: teacher (preceptor and pupil); love relations between Sodirkhon and Sabokhat; negative attitude of jealous singer Ibraghim to the protagonist.

Through an imaginative design the author of the narrative generalizes the facts of reality, objectifies his outlook in reference to the world, demonstrates his creative vigour. Analyzing the plot lines the author comes to the conclusion that imaginative design occupies a noticeable place in the work in question.

Мунаққиди бузурги рус В. Г. Белинский дар мақолаи худ «Назаре ба адабиёти рус дар соли 1847» роҷеъ ба таносуби ҳақиқати ҳаёт ва тахайюли бадеӣ дар асари санъат чунин навишта буд:

«Меғӯянд, ки барои илм ақлу хирад, барои эҷодиёт тахайюл даркор аст ва фикр мекунад, ки бо ҳамин хамаи корро ба пуррагӣ ҳал карданд, бинобар ин метавон онро ба бойгонӣ супорид. Оё барои санъат ақлу хирад лозим нест? Оё олим бе тахайюл кор карда метавонад? Нодуруст! Ҳақиқат дар ҳамин аст, ки дар санъат тахайюл нақши ниҳоят ғаъол ва аввалиндарачаро мебозад, дар илм бошад, ақлу хирад. Ҳамин тавр ҳам, албатта, мешавад, ки дар осори манзум ба чуз тахайюли қавӣ ва оличаноб чизи дигаре дида намешавад; вале ин барои асарҳои бадеӣ ҳаргиз қоидаи маъмулӣ нест. Дар офаридаҳои Шекспир кас намедонад, ки ба қадоме мутахаййир гардад – ба ғановати тахайюли эҷодӣ ё ба ғановати ақли фарогир... Санъат таҷдиди воқеият мебошад, такроршуда, гӯё дунёи аз нав офарида ба шумор меояд» (3, с.367).

Дар ҳақиқат, илм бе тахайюли баландпарвози олим, асари адабиёт ва санъат бе истифодаи ақлу хиради нависанда офарида намешавад. Дар асарҳои илмӣ ва бадеӣ ақлу хирад ва тахайюл иртиботи мустаҳкам доранд. Дар асарҳои бадеӣ ҳақиқати ҳаёт, манзараҳои зиндагӣ ва образи характерҳои одамон бо қувваи илму дониш ва тахайюли шоирона ба тасвир меоянд. Нависанда воқеаҳо ва образҳои инсонии асари худро на танҳо аз воқеият интиҳоб менамояд, балки бо нерӯи ақлу хирад ва тахайюли бадеӣ низ эҷод менамояд. Устод Садриддин Айнӣ дар «Ёддоштҳо»-и худ аз кучо ворид шудани воқеаҳо ва қаҳрамонони романҳои худ - «Дохунда» ва «Ғуломон»-ро борҳо тазаккур дода, заминаҳои воқеии навиштаҳоиашро таъкид кардааст. Масалан, устод навиштааст: «Ман образи Ҳабибаро дар «Дохунда» бо номи Гулнор тасвир кардаам» (2, с.105). Дар ин асар бисёр ашхос, ки нависанда онҳоро нағз мешинохт, бо номи аслии худ тасвир ёфтаанд. Ин фактро С. Айнӣ дар мақолаи «Чавоби ман» тасдиқ кардааст: «Умуман ман дар тасвири ҳикояҳои худам дида, ки ақли чавонон

қабул намекунад, бештарин қаҳрамонро бо номи ҳақиқӣ иштирок мекунонам. Чунончӣ, дар боби «Мадраса»-и «Дохунда» Исомиддин-махдум, Ҳаити гург шаҳсҳои реалӣ буда, бо номи ҳақиқии худ иштирок кардаанд, ҳучраи онҳо ҳам ҳучраи муайян буда, дар мадрасаи Мулло Муҳаммадшариф дар ҳамсоғии Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим буд. Номи Шариф-қассобро фаромӯш карда будам, ки дар вақти таҳрири «Дохунда» ба Мунзим хат карда пурсида гирифтам. Юсуфи гург, яъне яҳудии кӯзакаш, аз яҳудиёни Бухорост, ки ҳанӯз зинда аст. Танҳо бинобар мулоҳиза номи «Накбатхоча»-ро сохта мондам» (3, с.186).

Устод Мирзо Турсунзода, ки ба суннатҳои эҷодии С. Айни содиқ буд, дар бораи таносуби донишҳои ҳаёти ва таҳайюли бадеӣ дар достони «Ҳасани аробакаш» чунин навишта буд: «Якчанд сол пеш дар яке аз кӯчаҳои шаҳри Душанбе бо мӯйсафед вохӯрдм. Вай ба ман шинос барин намуд. Ногаҳ ба хотирам соли 1925 расид. Маро, писарбачаи хурдсолро, ба Тошкент, ба хондан фиристоданд. Роҳи оҳан танҳо то Тирмиз буд. Аз Тирмиз то Душанбе танҳо ароба мегашт. Дар он вақтҳо аробаи чархкалони кӯкандӣ яке аз намудҳои беҳтарини нақлиёт ба ҳисоб мерафт. Мо то Тирмиз ҳафт шабонарӯз бо чунин ароба роҳ паймудем... Ман ин мӯйсафедро шинохтам, ин ҳамон аробакаше буд, ки моро то Тирмиз бурда буд. Вай ҳам маро шинохта хурсанд шуд. Мо дар чойхонаи қадимӣ роҳ нишаста, хеле вақт сӯхбат кардем, маълум шуд, ки вай дар колхоз шофёр шуда кор мекардааст. «Ана, сужети тайёр», – аз дил гузаронидам ман. Ин фикр маро шабу рӯз ором намегузошт ва ман дигар сужету нақшаҳои худро ба як сӯ гузошта, ба навиштани достони «Ҳасани аробакаш» шурӯъ намудам. Оре, ин дoston аз камбудӣ холӣ нест, чунки дар бораи яке аз ҳодисаҳои дурахшонтарини ҳаёти ман, ки тақдирӣ ояндаамро ҳал карда буд, навишта шудааст. Бо вучуди ин, агар аробакаши мо ба шофёр мубаддал намешуд, эҳтимол, достони ман ҳам ба вучуд намеомад. Ин ҳодиса роҳи тайкардаи тоҷиконро боз як бори дигар ба пеши назари ман чилвагар намуд ва барои боз як бори дигар дарк кардани аҳамияти иҷтимоии он кӯмак расонд!» (4, с.4-5).

Нависанда Мубинҷон Юсуфзода яке аз он қаламкашонест, ки суннатҳои устодони суҳанро идома дода, дар осори таърихӣ ва ҳозиразамони худ таносуби ҳақиқати ҳаёт ва таҳайюли бадеиро хуб риоя менамояд. Китоби қиссаю ҳикояҳои нависанда «Одам ба одам зинда аст» (1996), ки дар мавзӯҳои муҳими иҷтимоӣ ва ахлоқии замони мо таълиф шудаанд ва маҷмӯаи дигари ӯ «Дар соҳилҳои Мӯлиён» (1999), ки ҳикояҳои ҷолибро аз таърихи давлати Сомониён дар бар мегирад, таъя ба ҳақиқатҳои даврони гузашта мекунанд ва аз чашмаи ғайбӣ таҳайюлотӣ бадеӣ хеле шодоб гардидаанд. Инак, як назаре ба қиссаи таърихӣ биографии Мубинҷон Юсуфзода «Роҳи Содирхон» (2013) меандозем, ки он лавҳаю манзараҳои айёми ҷавонии санъаткори машҳури халқи тоҷик Содирхони Ҳофизро (1847–1932) ба риштаи тасвир кашидааст. Қаҳрамони асар на танҳо ҳофиз, муғриб ва оҳангсоз буд, балки донишманди назарияи мусиқӣ, устоди мероси бузурги мусиқии халқи тоҷик – Шашмақом ҳам ба шумор меомад. Нависанда кӯшиш ба харҷ додааст, ки симои ҳамин гуна санъаткорро нишон бидиҳад. Ӯ қиссаи худро «Роҳи Содирхон» ном ниҳода бошад ҳам, вале тамоми ҷараёни зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии ӯро не, балки солҳои ҷавониашро мавриди тасвир қарор додааст.

Саволе ба миён меояд, ки сарчашмаи пайдоиши ин қисса чист? Ё ки адиб барои нишон додани ҷараёни зиндагонӣ ва фаъолияти ҳофизии Содирхон Бобошарифов аз қадом мавод истифода кардааст?

Пеш аз ҳама бояд ин нуқтаро таъкид кард, ки нависанда худро абераи Содирхон мешуморад, ки беасос нест. Ӯ бо тамоми ҳешону пайвандони солору солхӯрда ва

шогирдони ҳофиз сӯҳбат ораста маълумот чамъ овардааст. Сониян, сурудҳои Содирхонро, ки дар фонди радиои вилояти Суғд боқӣ мондаанд, бо камоли диққат шунидааст. Ниҳоят, баъзе маводи чопшударо дар бораи ӯ ҳаматарафа омӯхта, образи қаҳрамони қиссаи худро ба тасаввур овардааст.

Китоби сурудҳои ҳофиз бо нотааш, ки тахти унвони «Содирхон» (Сталинобод, 1946) интишор ёфта буд, рисолаи Ҳочӣ Муҳаммадҷони Холматзод «Содирхон ва пайвандони ӯ» аз ҷумлаи ҳамин гуна мавод аст (5, с.10).

Барои равшантар муайян кардани таносуби ҳақиқати реалӣ, истифодаи ақлу хирад ва ҷойгоҳи тахайюли бадеӣ дар қиссаи «Роҳи Содирхон» ёдоварии се риштаи суҷаи он кӯмак мерасонанд. Риштаи якум муносибати содиқонаи устоду шогирд – Бузургхон-тӯра ва Содирхон аст. Дар рисолаи муҳаққиқ омадааст:

«Нахустин устоди Содирхон алломаи замон, донандаи шеърӣ ҳунар ва мақомҳои классикӣ, навозандаи мумтози дутору танбӯр, эҷодкор ва паҳнкунандаи нақшҳои калони тӯи арӯсу домод, маслиҳатгар ва мураббии бисёр бузургони Хучандшаҳр Бузургхон-тӯра буд» (5, 11).

Мубинҷон Юсуфзода дар асоси ин маълумот бо истифода аз тахайюли бадеӣ аввалин шиносоии Бузургхон-тӯраро бо Содирхон дар Иди Наврӯз, ки дар мавзеи Пули чуқури шаҳри Хучанд ба вуқӯъ пайваستاаст, нишон дода, сипас ғамхорӣ ва сарпарастии ӯро нисбат ба ҳофизи ҷавон, омаду рафти устодро ба ҳавлии ӯ батафсил тасвир менамояд. Ҳарчанд тасвири мафтунии устод аз созу овози шогирд, аз ҷониби устод ба паноҳу ҳимоя гирифта шудани ҳунарманди ҷавон ба тӯю сури ниёзмандон Содирхонро хидоят кардани Бузургхон-тӯра ва амсоли инҳо бофтаи адиб мебошанд, ҳаққонӣ ва реалистона ба назар мерасанд. Муносибати тарафайни Содирхон ва шоир Муҳаммадаминхоҷаи Кошиф, писари Бузургхон-тӯра низ боэътимод ба тасвир расидааст. Бахусус, сӯзу гудози Содирхон аз қатли устодаш хонандаро мутаассир мекунад.

Риштаи дуҷуми суҷа – муошиқати Содирхон ва духтари ҳамсоя Сабоҳат, мулоқотҳои ҷавонон ва ниҳоят оилаи хушбахт барпо намудани онҳо, ки сар то по маҳсули тахайюли бадеии Мубинҷон Юсуфзода ба шумор меояд, моҳирона сохтаю офарида шудааст. Образҳо, шарму ҳаёи онҳо дар ду мулоқоти аввал, тарсу ваҳми Сабоҳат, хиссу ҳаяҷони баланди ҳофизи ҷавон ва аз дидани духтари шӯху нозанин илҳом гирифта суруди нав хондани Содирхон ҳама бовариноканд.

Аввалҳо Сабоҳат сурудҳои Содирхонро аз паси девор гӯш карда, ба ӯ дил баста буд. Ҳамеша орзу мекард, ки бо ҳофизи ҷавони хушовоз вохӯрад. Ниҳоят худаш ташаббус нишон дод.

Вақте ки Сабоҳат бо мақсади мулоқот бо Содирхон қасдан тӯби худро ба ҳавлии ӯ мепартояд ва сипас бо баҳонаи гирифтани тӯб он ҷо мегузарад, баъд аз салому алайк: «Ҳар ду хомӯш монданд. Сабоҳат бозгаштан намехост. Содир бо шавқ чехраи зебо ва қомати барноро тамошо мекард ва дилаш саршор аз фараҳ мегашт. Чашмони Сабоҳат ба танбӯри Содир афтод, ки дар шоҳи дарахт овезон буд ва чанд қадам ба ҳамон сӯ гузошт.

– Шумо овози нағз доштаед, дар танбӯрнавозӣ ҳам зӯр, – танбӯрро аз шоҳ гирифта, ба Содир дароз кард, – якто суруд намехонед?

Ҷуръати Сабоҳат Содирро ба ҳайрат овард ва ноилоҷ танбӯр ба даст гирифт ба чашмони Сабоҳат нигоҳ кард. Онҳо мечарақиданд, сухан мегуфтанд, механдиданд, мезавқиданд.

– Майлаш, – Содир мизроб ба даст гирифта, танбӯрро ҷӯр кард. Фикр мекард кадом суурдро хонад, ки мувофиқи ҳамин лаҳзаҳо бошад ва ниҳоят ба ёд овард:

Чашм–нарғис, зулф–сунбул, чеҳра–гул, шамшод–қад,
Кас надида дар бихишти ноз гулзор инчунин...

Суруд тамом нашуда, Сабоҳат саросема шуд, зеро овози модарашро шунид.

– Ташаккур,– гӯён бо чолокӣ ба болои девор баромад ва ба Содир табассуми латифе такдим кард,–хайр...

– Номатон чӣ?–пурсида тавонисту халос Содир.

– Сабоҳат,– аз он тарафи девор ҷавоб доду ҷониби оғил тохт. Метарсид, ки модараш фаҳмад, мағал мебардорад, аҷаб не ин дафъа ба падараш хабар ҳам диҳад. Дар як вақт меболид, ки Содир ҳам ба вай майл дорад. Нигоҳи меҳрангез, суханони ширин, алалхусус сурудаш, ки гӯё маҳз дар бораи Сабоҳат эҷод карда буд, дилашро ба завқ меоварданд...

Чашм–нарғис, зулф–сунбул, чеҳра–гул, шамшод–қад,

Кас надида дар бихишти ноз гулзор инчунин...

Ин ду мисраъ дар хотираш нақш баста буданд. Яқин мекард, ки Содир чашму зулф ва чеҳраи ӯро бо ин навои пуршӯр васф мекунад (6, с.35).

Риштаи сеюми суҷа – душманӣ варзидани ҳофизи ҳасуд Иброҳимча нисбат ба Содирхон, ки обрӯяш чун санъаткор дар байни халқ пайваста меафзуд, ба ӯ фишор овардан ва таҳдид кардан, иғвою дасиса пеш гирифта дар ҳузури қозӣ ва дигарон Содирхонро ба хондани сурудҳои риндӣ ва ақсулдинӣ гунаҳкор кардан, Ҳотам-пахлавони каллабурро пайдо намуда, ба ӯ маблағи қалон додани Иброҳимча, то ки ӯ Содирхонро аз байн барад, ниҳоят шарманда ва несту нопаёдо шудани ҳуди Иброҳимча... воқеаҳои ҳаёлие будаанд, ки ба ҳақиқати ҳаёт рост меоянд. Образҳои Иброҳимча, Ҳотам-пахлавони каллабур ва аз аҳди дӯстӣ гузашта, ба душманӣ табдил ёфтани муносибати онҳо бофтаю сохтаи тахайюли бадеии нависанда маҳсуб мешаванд. Ҳадафи нависанда аз эҷоди ин суҷа ва образҳо ба лавҳаи тасвир гирифтани зиддиятҳои иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва маишӣ байни аҳли санъат ва дар тамоми ҷодаҳо пирӯзӣ ба даст овардани Содирхон аст. Яке аз бозёфтҳои муҳими эҷодии Мубинҷон Юсуфзода дар тасвир ва ҳаллу фасли конфликт – садамаю зиддиятҳои байни Иброҳимча ва Содирхон бо даҳолати ғайриҷашмдошт ва фаъолонаи каллабур ба анҷом расидани он аст.

Ҳотам-пахлавони каллабур бо супориши Иброҳимча рӯзи чумъа–рӯзи намозгузорӣ ба масҷиди Шайх Маслиҳатдини Хучанд меояд, то Содирхонро шинохта гирад ва сонӣ дарахти ҳаёташро аз бех бибурад. Содирхон то оғоз ёфтани намоз дар байни халқ таронасарой мекард. Мардум ӯро бо меҳру муҳаббат шунид, аҳсанту офаринҳо мехонданд. Сурудҳои ҳофиз ба каллабур ҳам писанд омаданд. Зиёда аз ин, рафтори саховатмандонаи Содирхон – маблағи аз намозгузoron ҷамъшударо соҳибӣ накарда, ба масҷид бахшидани ӯ азми каллабурро аз куштани ӯ боздошт. Сухани ӯро гӯш кард:

«–Таксир, ин лутфу марҳамати халқи азизамро аз банда қабул фармоед. Ман мехоҳам ин пулҳоро ба ободонии масҷид сарф намоем ва ба мардуми камбизоат хӯроке пухта худой кунем.

Содирхон ба эҳтиром пулҳоро ба имом дод ва худ ҳатто сӯмаке нагирифт».

Таъсири сурудҳо, рафтори оличанобонаи Содирхон ва муносибати меҳрубононаи халқ нисбат ба ӯ ба Ҳотам-полвон чӣ гуна буданд?

Чунон ки дар қисса омадааст, Ҳотами каллабур шахсияти наҷиби Содирхонро фаҳмида, на танҳо аз нияти қотилӣ даст кашид, балки ҳуди Иброҳимчаро бад дид, ба ӯ хашму ғазаб пайдо кард. «Каллабур ба хашм омада буд,–навиштааст Мубинҷон

Юсуфзода. –Дандонҳояш ғичиррос мезаданд. «Ҳасудхӯри муттаҳам. Аз касе шунида будам, ки агар ҳасуд набошад, ҷаҳон гулистон мешавад»,–мегуфт худ ба худ.

Вай Иброҳимчаро худаш кофта ёфт...

– Ту муттаҳами номард, киро фармудӣ, ки чазо диҳам, ҳатто ба маргаш ҳам розӣ будӣ. Чӣ хел тавонистӣ, ночинс?– ва аз кисса пулҳои Иброҳимча додаро бароварда, ба рӯяш ҳаво дод.

–Ман... ман... мо шарт кардем-ку. Худатон розӣ шудед,– ба шумо-шумогӯй даромад Иброҳимча».

Каллабур рафтору кирдори худ ва Иброҳимчаро дар ҳамон вазъияти ошӯбидааш таҳлил кард, ноодамӣ ва пастию зиштии ӯ ва баландии мақому манзалати Содирхонро нишон дод, худаш душмани Иброҳимча ва мухлису иродатманди Содирхон гардид. Зиёда аз ин, каллабур натиҷа гирифт, ки то ба ҳол бо роҳи хато ба сар мебурдааст. Ӯ бо таъсири Содирхон қадам ба ҷодаи дуруст гузошт ва ба меҳнати ҳалол сар фаровард. Вай ба Иброҳимча гуфт:

«–Ман гунаҳкор, ҳам дар пеши Худо, ҳам дар назди бандагонаш... Аммо намедонистам, ки бо кӣ кордор мешавам. Ту муттаҳами ҳасудхӯр ба нохуни вай намеарзӣ, фаҳмидӣ. Канӣ, ин ҷо биё,–каллабур Иброҳимчаро каш-кашон ба лаби дарё фаровард, вале вай пойҳояшро тиргак карда, рафтани намехост. Якзайл таваллову зорӣ мекард, пули зиёд ваъда меод, ки ӯро сар диҳад. Каллабур даст аз ӯ барнамедошт. Чӣ ният дошт, Худо медонад... Дигар Иброҳимчаро дар шаҳр касе надид, беному нишон гашт».

Мубинҷон Юсуфзода дар фарҷоми ин риштаи суҷа, ки ҷоҳан зери ҷоҳ гардид ва шафқату адолат, покӣ ва одамият пируз шуд, навиштааст:

«Каллабур... қасам хӯрда, аз корҳои зишт даст кашид, «ба қатори одам даромад». Чойхоначигиро касб кард. Рӯзҳои ҷумъа ба масҷид омада, ба маснавихонии Содирхон гӯш меод ва ҳар бор шукр мегуфт, ки ба ин ҳофизи саховатпеша ва дӯстдори мардум осеба нарасонд. Вай мухлиси саҳти Содирхон гашта буд» (6, с.54-55).

Дар бораи муносибати байни Содирхон ва Иброҳимча таваккуф намуда, ду нуктаро шарҳ додан лозим меояд. Қозикалони шаҳр, ки номаш зикр наёфтааст ва Юсуфхон Эшон, ки вазифаи давлатӣ ӯ диниаш маълум нест, таъба ба хабаркашии Иброҳимҷон карда, Содирхонро наздашон хонданд ва таъкид карданд, ки «бас кун хондани сурудҳои риндиро. Маззаро аз қайла наравон. Сабру тоқати мо ҳам беохир нест. Ҷазаби Худоро набиёр!»

Дар тасвири нависанда қозикалон ва Юсуфхон Эшон одамони ҷоҳил ва нодонанд, ки ҳатто маъноӣ сурудҳои Содирхонро намефаҳманд ва чун ҳофиз онҳоро эзоҳ медеҳад, ҳар ду мулзам мешаванд. Яъне қозикалон ва Юсуфхон Эшон образҳои манфӣ мебошанд.

Ба фикри мо, ин усули тасвир ҳамон идомаи муносибати синфӣ ба афроди ҷомеа, хусусан ба мансабдорони замони гузашта аст. Дар даврони истиқлолияти миллии Тоҷикистон муносибат ба таърих, ҳаёти ҷомеа ва ашхоси таърихӣ низ тағйир ёфтааст. Акнун ба гузашта аз мавқеи умумибашарӣ назар афканда, аз байни мансабдорон типҳои мусбатро низ ба тасвир овардан лозим меояд.

Ақсарияти қаҳрамонон ва дигар иштирокдорони қиссаи «Роҳи Содирхон» шахсиятҳои таърихӣ ва воқеӣ мебошанд, ки бо ному насаб, таҳаллус ва касбу кори худ тасвир ёфтаанд. Содирхони Ҳофиз, Бузургхон-тӯра, шоирон Кошиф, Асирӣ, Ҳочӣ Юсуф, Абдуллои Файёз, Мулло Тӯйҷӣ, Домулло Ҳалим ва боз чанд нафари дигар аз ҳамон ҷумлаанд. Персонажҳои тахайюлӣ ҳам кам нестанд. Сабоҳат,

Зокирбойи кулол, Ҳотам-полвон, Иброҳимча ва чанд тани дигар образҳои тахайюлианд. Нависанда таносуби персонажҳои мусбату манфири риоя мекунад, муоширати онҳоро чунон ба тасвир мегирад, ки ба назари хонанда ҳамашон образҳои воқеӣ-реалӣ менамоянд.

Тамоми воқеаҳои асар дар атрофи як меҳвари асосӣ - Содирхон инкишоф меёбанд. Нависанда ўро аз айёми наврасиаш, ки як нафар дўстдори суруду мусиқӣ буд, то ба ҳофизи номдор шуданаш тасвир месозад. Хонанда ҳофизи ҷавонро дар Иди Наврўз, тўйи Зокирбойи кулол, маҳфили дўстон, дар Самарқанд, дар маъракаи Муллоҷонбойбача, дар сўхбати ҳофизони машҳур Мулло Тўйчӣ, Домулло Ҳалим, Ҳамроқулқорӣ ва дигарон мебинад. Нависанда образи Содирхонро дар ҷараёни таҳаввулу ташаккул, ҳунари сарояндагиашро дар рушду камол нишон дода тавонистааст. Ў дар ҳама ҷо бо камали шавқ ва камали ҳунармандӣ шашмақомсароӣ карда, ба муҳаббати халқ сазовор мегардад. Мубинҷон Юсуфзода паҳлўҳои гуногуни образи қаҳрамонро тасвир менамояд: вай ошиқ ва ҳофиз, вай шоду масрур ва ғампечу мусибатзада, вай тарғибгари ҳақиқат ва адолат, вай хушсухану сўхбаторо... сароянда ва навозандаи мумтоз аст. Барои ҳифзи ҳақиқат бо мансабдорон баодобона, аммо бо камали доноӣ ва ҷасорат баҳс мекунад, дар ҳифзи ҳақиқат ва шаъну шарафи устодаш Бузургхон-тўра ва ҳудаф бо персонажи манфӣ Иброҳимча занозанӣ карда, адаби ўро медихад...

Нависанда усулҳои мухталифи тасвирро корбаст менамояд, то образи Содирхон ҳарчӣ мукамалтар ба тасвир ояд. Агар яке аз ин усулҳо қаҳрамонро дар байни ҷомеа нишон дода, аз нағмасароӣҳо ба вачд омада, «Офарин!», «Боракалло!», «Аҳсант!» гуфтани тамошобинон дар ҳаққи Содирхон бошад, усули дигар дар оинаи фикру андешаҳои мухлисону иродатмандон ва ҳатто баъзе душманон тасвир намудан мебошад. Бузургхон-тўра ба Бибиоиша (исми бофтаи муаллиф), модари Содирхон мегўяд:

«– Ҳамшира, ман омадам, ки розигии шуморо гирам. Содирхонро ба ман ба шогирдӣ диҳед. Вай зеҳни тез, қобилияти нотакрор, овози хуб доштааст. Ба хотири дўстам Бобошариф ўро ба тарбия гирам, ҳунар ёд диҳам... Боварии комил аст, ки аз ў ҳофизи бузург мебарояд» (6, с. 33).

Баъд аз ҳунарнамоӣ дар тўйи Зокирбойи кулол:

«Ҳаҷдаҳ сол пеш Содир таваллуд шуда буд,– бо завқ ва меҳрубонӣ мегуфт Бузургхон-тўра,–имшаб Содирхони Ҳофиз тавлид шуд. Минбаъд номи ҷанобашон Содирхони Ҳофиз аст» (6, с.38).

Вақте ки устодаш «овози Содирхон назаркарда, овози худодод» гўён ситоиш кард:

«–Рост мегўед, овози вай ба дили кас тез мерасад, одамро мутеъ мекунад, ба андеша мебарад,– суханони қиблагоҳашро қувват бахшид Муҳаммадаминхоҷа» (6, с. 37).

Дар Самарқанд Мулло Тўйчӣ дар бораи Содирхон гуфт:

–«Чӣ хушбахтам, ки бо шумо шинос шудам, хуш омадед!» ва оғўш кард ўро.

Як нафар марди ношинос дар масҷиди Шайх Маслиҳатдин сурудҳои Содирхонро шунида, чунин ба шавқу завқу вачд омад:

«– Ҳой мусулмонон, ҳой мардум! Ман беш аз сӣ сол аз як кишвар ба дигараш гашта, хеле ҳунархоро дидам, ҳофизони зиёдеро шунидам. Олиҷаноб буданд, аммо чизе, ки ман имрўз дидаму шунидам, аз ҳамаи онҳо афзалтар буд. Аҳсант, Содирхон» (6, с. 54).

Ҳатто Иброҳимча, душмани ашаддии Содирхон, икром мекунад, ки «Содир то ин дараҷа ҳунарманд шудаасту мардум ўро эътироф кардаанд» (6, с. 37). Дар ҷои дигар гуфт, ки Содир «одами машҳур, ёру дўстони зиёд дорад» (6, с.33).

Шоирони тоҷик Абдуллои Файёз, Тошхоҷаи Асирӣ, олим ва сайёҳ Ҳоҷӣ Юсуф, ки дўст, мухлис, ҳамнишин ва ҳамсўҳбати Содирхон будаанд, ҳунари сарояндагӣ ва навозандагии ўро эътироф мекунад ва баҳои баланд медиҳанд, ба пурратар тасвир ёфтани образи ў кўмак мерасонанд. Дар ин ҷода ҳам тахайюли бадеии нависанда нақши муҳим бозидааст. Вале нависанда гоҳо меёро роия намекунад. Моҳияти масъала дар ин аст, ки дар ҷавонии Содирхон, масалан, дар сисолағиаш, Тошхоҷаи Асирӣ 13 сол дошт, ҳатто дар 35-солагии ҳофиз, ки ҳудуди ҷавонӣ анҷом меёбад, шоири мо 18-сола буд. Фаромўш намекунем, ки Содирхон дар соли 1847 таваллуд шудааст, Асирӣ бошад, соли 1864 ба дунё омадааст, яъне шоир аз ҳофиз 27 сол хурд буд. Пас, чӣ тавр Асирӣ дар ин синну сол ҳамсўҳбати комилҳуқуқи Содирхон шуда метавонист, чӣ тавр Содирхон ба ашъори эҷоднашудаи Асирӣ оҳанг баста, дар маърақаҳо месароид? Хуб мешуд, ки нависанда ба ҷои Асирӣ дар сўҳбатҳои Содирхон шоир Кошифро шомил мекард, ки ба ифоқа наздиктар меомад. Аммо кас ба ҳайрат мемонад, ки Кошиф дар қиссаи Мубинҷон Юсуфзода бештар дар сафархост, мазмуну моҳияти он сафархо низ маълум нест. Кошиф ҳатто дар мотами падараш ҳам ширкат надошт. Образи Асирӣ дар айёми солории Содирхон тасвир меёфт, ба ҳақиқати таърихӣ ва ҳақиқати бадеӣ мувофиқ меомад.

Асирӣ натавонист шоири тавоно, балки як марди оқилу доно ҳам буд. Ў наметавонист машҳуртарин рубоии Абӯалӣ ибни Синоро ба Умари Хайём нисбат бидиҳад. Дар сўҳбати уламо ва фузало, ки Содирхон ҳам ширкат дошт:

«Ҳатто Хайёми бузургро кофиру беимон меноманд,—шӯрид Асирӣ:

Бо ин ду-се нодон, ки чунин медонанд,

Аз ҷаҳл, ки донои ҷаҳон эшонанд.

Ҳар бош, ки ин ҷамоа аз фарти харӣ,

Ҳар к-ӯ на хар аст, кофираш мехонанд» (6, с. 56).

Хатои ҷузъии дигар ин аст, ки дар нусхаи асли рубоии Абӯалӣ ибни Сино дар сатри дуум вожаи «эшонанд» не, балки «ононанд» омадааст.

Ҳуди Содирхон ҳам дар ин сўҳбат як сатри шеъри маъруфи Амир Хусрави Дехлавиро хато қироат мекунад:

«—Мисраъҳои суруди «Кофири ишқам, маро мусулмонӣ даркор нест, Хонаи ман тор гашта, ҳоҷати зуннор нест,—ба эшон писанд наомадааст,—хандид Содирхон» (6, с. 55).

Ҳол он, ки шакли саҳеҳи мисраи аввал чунин аст:

Кофири ишқам, мусулмонӣ маро даркор нест.

Агар дар мисраъ ҷои калимаҳо иваз шаванд, вазни шеър осеб меёбад. Ҳофиз инро зуд ҳис мекунад, аммо на хар носир...

Содирхон дар қисса ҳамчун инсонии хоксор, ҳоҷатбарор, ботамкин, сахӣ, часур, боаҳду паймон, башарпарвар, муҳимтар аз ҳама, чун санъаткори эҷодкор ба тасвир расидааст. Ин манзара ҳам ҷолиби тавачҷўҳ аст, ки муҳаббат, ҳастии дилдодааш Сабоҳат ҳамчун сарчашмаи илҳоми ҳофиз ва бастакор нишон дода шудааст. Ба порчаи зерин эътибор медиҳем:

«Содирхонро ғами он ки ҳамсоҷдухтар кайҳо аз худ дарак намедиҳад, ором намегузошт. Вай борҳо ба саҳни ҳавлӣ баромада, машқи танбўр ва овозхонӣ мекарду чашм аз девори ҳамсоҷ намеканд. Аммо Сабоҳат худро нишон намедод. «Шояд бемор шуда бошад», тахмин мезад ў. Содирхон ҳанўз лаззати шароби ишқро наҷашида буд,

намедонист, ки вай чӣ сархушиҳо дораду чи дарду ранҷ». Таби ишқ, шабҳои бехобӣ, бекарорӣ барояш бегона буданд. Лекин Сабоҳатро тез-тез ба хотир меовард, чехраи хандону чашмони мавиз барин сиёҳаш аз пеши назар намерафтанд. «Ба як карашма Зулайховаше дили моро, Чунон рабуд, ки Юсуф дили Зулайхоро» ҳар дам тақрор мекард зери лаб» (6, с. 40-41).

Оре, ҳаяҷону изтиробӣ пайдоиши ишқ дар дили ҳофизи ҷавон боиси ба дунё омадани суруди «Ушшоқи Содирхон» гардид, ки хеле машҳур аст.

Аз тасвирҳои нависанда бармеояд, ки агар Сабоҳат дили Содирхонро бо часорат, «қомати чу сарв боло, миёни борик, сари синаи баланд, чашмони шахло..., рӯи кулча ва абрӯвони камонаш», ки «ӯро ба парии афсонавӣ монанд мекарданд» (6, с. 27-28), рабуда бошад, дили Сабоҳат ҳам на танҳо ба «навҷавони мавзунқомат, ки чехраи зебо дошт», балки ба ҳунари навозандагии ӯ, ки «панҷаҳояш болои торҳои танбӯр ба ракс даромада, навои фораме ба атроф танин меандоخت», ба санъати сарояндагиаш ҳам, ки «осуда ва ботамкин месароид», ба «овози зангӯлавораш», ки «ба нолаҳои то-ри танбӯр ҷӯр шуда, ба дил ҳаловат, ба тан роҳат мебахшиданд» (6, с. 28) рафта буд.

Нависанда такмил ёфтани чехраи Содирхонро низ нишон медиҳад: «Содирхон бо гузашти солҳо ба марди баландқомату зебочехра бадал меёфт. Сари синаи фарох, бозувони пурқувват дошт, чусту чолок, далеру нотарс буд» (6, с. 51).

Мубинҷон Юсуфзода чехраи қахрамононашро чун оинаи дили онҳо тасвир менамояд, ки ин ҳунар аст, чехраи Ҳочӣ Юсуф ҳам зухуроти донишҳои илмӣ, фарҳанги воло ва ошноии хубаш бо маданияти Аврупо мебошад: «Дар ҳамин вақт дари кӯча тақ-тақ шуду лаҳзае пас марди солор ва зебочехра, ки сару либоси нави танаш ӯро ба олимони рус монанд мекард, бардам-бардам қадам монда, ба ҳавли даромад. Вай риши кӯтоҳ қайчизада, мӯйлаби ба ришаш мутобик, бинии тегадору абрӯвони сермӯй дошт» (6, 48).

Роҷеъ ба таносуби ақлу хирад ва тахайюли бадеӣ дар осори адабиёт, ба хусус таносуби ҳақиқати таърихӣ ва тахайюли бадеӣ дар эҷодиёти нависанда дар мисоли қиссаи Мубинҷон Юсуфзода «Роҳи Содирхон» ибрази назар карда, мақолаамонро, ки бо суханони В. Г. Белинский оғоз ёфта буд, боз бо андешаҳои ӯ дар бораи умумият ва фарқи фаъолияти олим ва нависанда ба анҷом мерасонем. Мунаққиди шаҳири рус навиштааст:

«Файласуф бо муҳокимарониҳои илмӣ ҳарф мезанад, шоир бо образ ва манзараҳо сухан мегӯяд, ҳардуи онҳо як чизро мегӯянд. Иқтисоддони сиёсӣ бо рақамҳои оморӣ мусаллаҳ шудаю ба зеҳни хонандагон ё шунавандагони худ таъсир расонида исбот мекунад, ки вазъияти фалон синф дар ҷомеа дар натиҷаи фалон ва фалон сабабҳо хеле хубтар ё ин ки бадтар гардидааст. Яке исбот мекунад, дигаре нишон медиҳад ва ҳар ду бовар мекунонанд, фақат яке бо далелҳои мантиқӣ, дигаре бо манзараҳо» (1, с.367).

Дар қиссаи «Роҳи Содирхон» муҳокимарониҳои илмӣ камтар, аммо образ ва манзараҳо бештар мушоҳида мешавад. Ҳарду шакл ҳам барои тадқиқи бадеии ҳаёт ва офариниши образ ва характерҳои инсонӣ корбаст шудаанд.

Қиссаи мазкур нахустин асари ҳамосавӣ дар бораи Содирхони Ҳофиз ва муҳити иҷтимоӣ ва фарҳангии ӯст, вале он ҷараёни зиндагонии санъаткори бузургро пурраю мукамал фаро намегирад. Роман лозим меояд, то ки зиндагиномаи ҳофиз ва воқеаҳои бузурги сиёсӣю иҷтимоии замони ӯ яқлухт ба риштаи тасвир кашида шаванд. Худи нависанда нағз медонад, ки дар қиссаи ӯ як марҳилаи рӯзгор ва пайкори ҳунарии Содирхони Ҳофиз инъикос ёфтаанд. Ин аст, ки дар хотимаи ғайримуқаррарии қисса чунин гуфта шудааст:

«Дили Содирхон аз фараҳ лабрез буд. Вай ба туфайли Кошиф азизи махфиле шуда буд, ки беҳтарин нерӯҳои ақлонии шаҳр дар он гирд омада буданд. Нахустин созандаи курраи арз, ситорашиноси маъруф Ҳочӣ Юсуф, шоири оташинсухан Тошхоҷаи Асирий, Абдуллои Файёз, Хусайни Розӣ гули сари сабади ин махфил буданд.

Содирхон ҳоло намедонист, ки ширкатҳои бузурги Петербург, Маскав, Рига, Тошканд сурудҳои ӯро ба қарта сабт мекунанд. Ширкатҳои «Гофман» ва «Пишуший Амур» ходимони худро барои сабти овози вай ба Хучанд мефиристанд. Ҳоло вай ба гӯшаи хотир ҳам оварда наметавонист, ки овозаи ҳунари сарояндагиаш то гӯши амири Бухоро – Олимхон мерасаду вай Содирхонро ба маркази аморат даъват мекунад ва дар қасри тобистонаи ӯ – Ситораи моҳи хоса ҳунарнамоӣ мекунад. Сазовори баҳои баланди аҳли дарбор мегардад.

Содирхон инро ҳам намедонист, ки ба туфайли инқилоби Уктобир Ҷумҳурии Тоҷикистон барпо мегардад ва ӯро барои қор ба маркази давлат – шаҳри Душанбе даъват мекунанд.

Ва албатта намедонист, ки дар осорхонаи эҷодиёти халқи шаҳри Маскав – маркази бузурғтарин давлати ҷаҳон ба ҳайси хофизе, ки соҳиби овози баландтарин аст, номаш сабт мегардад ва расмаш чун ёдгории нодир осорхонаро оро медиҳад.

Ин ҳама Содирхонро дар пеш мунтазир буд. Мо танҳо овони ҷавонии ӯро ба қалам додем» (6, с. 56).

Бале, агар ин ҳама мавод аз чашмаи файзбахши тахайюли бадеӣ шодоб карда шаванд, шубҳае нест, ки нависандаи донишманд ва соҳибистеъдод романи хондание дар бораи Содирхон офарида метавонад.

Калидвожаҳо: *Воқеияти реалӣ, ҳақиқати ҳаёт, манзараҳои зиндагӣ, образҳои характерҳои одамон, «Ушиҳои Содирхон», усулҳои мухталифи тасвир*

Пайнавишт:

1. Айнӣ, С. Куллиёт. – Душанбе: *Нашириёти давлатии Тоҷикистон*, 1962. – Ҷ. 6. – 105 с.
2. Айнӣ, С. Куллиёт. – Душанбе: *Нашириёти давлатии Тоҷикистон*, 1963. – Ҷ. XI, китоби якум. – 186 с.
3. *Белинский, В.Г. Собрание сочинений. В девяти томах. Том восьмой. -М.: Художественная литература, 1982. – 361 с.*
4. *Турсунзода, М. Ҳаёт устоди беҳтарин аст. //Садои Шарқ, 1965. - №9. -С. 4-5.*
5. *Холматзод, Ҳ. М. Содирхон ва пайвандони ӯ. –Хучанд: Нашириёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 1997.*
6. *Юсуфзода, М. Роҳи Содирхон. // Садои Шарқ. – 2013. -, №7.*

Reference Literature:

1. *Aini, S. Collection of Works. – Dushanbe: National publishing-house of Tajikistan, 1962. V.6. – pp. 105.*
2. *Aini, S. Collection of Works. – Dushanbe: National publishing-house of Tajikistan, 1963. V.11. first edition. – pp. 186.*
3. *Belinskiy, V.G. Collection of Works. In two volumes. V.8. - M: Belles-Lettres, 1982. – pp. 361.*
4. *Tursunzoda, M. Life is the Best Teacher. // The Voice of the Orient, 1965. #9. – pp. 4 – 5.*
5. *Kholmatzod, H.M. Sodirxhon and His Relatives. - Khujand: Rahim Jalil, 1997.*
6. *Yusufzoda, M. The Way of Sodirxhon. // The Voice of the Orient, 2013. #7.*